

[I FRAGMENTAS]

Kas ta šalis, kur ažuolynai auga,
Kur gegužė supusto dar pusnis,
Tik liepą čia pavasario sulauki;
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur Ievų, tų kokečių,
Dalijamas mums rojaus obuolys,
Glėbin kur meilės lengvabūdės kviečia;
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur už parankės vaikšto
Tarsi dvyniai – banditas ir kvailys,
Parduotų tėvą! Jei kas pirktų, aišku...
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur privalu liežuvį
Laikyt tvirtai ir užsikimšt ausis,
Neišsiduot, kas sieloj, nes – pražuvęs;
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur šlėktos lyg magnatai
Išdidūs gimsta, nors namuos arklys
Skurdus ir vyžos minko purvą metais;
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kurioj delnai teisėjo
Taip niežti, kad vis kišk, kitaip atims
Avis ir jaučius, arklius atbildėjęs;
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur perrėkdams varpelį
„Duok kyšį, duok! – asorius užklyks, –
Sukaustyt grandine – juk mano valioj!“
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur protėviai taurieji
Ne kryžių garbino – tik miškelius,
Tačiau šlovė ir garsas juos lydėjo;
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur ant kaktos nūn kryžius,
O sieloj pragaras – ne spindesys,
Savivalė kur, kortos, bylos, kyšiai;
Kas ta šalis?

Tu nežinai? Staiga visai aptemo
Tau akys? Betgi pagaliau išvysk! –
Žinau! Žinau ją! Tai lietuvių žemė.
Mana šalis!

Stanislovas Moravskis, 1849 metų spalio 12 diena

[II FRAGMENTAS]

Senoji ponia Goreckienė, regis, Vilniaus vaiskienė, žymaus, puikaus ir dievinamo vyro našlė, mergautine pavarde Reutaitė, garsėjo savo karštu patriotizmu. Tai jina 1792 metais ir vėliau savo mažus sūnus ant rankų išnešdavo į kiemą – nors jie nebuvo lengvučiai – ir už rublį samdydavo Maskvos kareivius, kad šie leistųsi jos vaikelių per veidą mušami. Kol šie mušdavo, ji sūnams į ausis šaukdavo: „Mušk maskolių, mušk maskolių“. Anuomet ponia Goreckienė šalia savęs turėjo abu savo sūnus: Antaną, Napoleono laikų lenkų karininką, garbingą, mielą, bet jau kortomis prasilošusį pasakėčių rašytoją ir kupiną nuostabaus paprastumo poetą, bei Juozapą, taip pat garsų, tačiau tik dėl apgavysčių, nors ir jis kadaise buvo garbingai tarnavęs lenkų kariuomenėje. Juozapas buvo karštakošis, pasipūtęs, nemielas, bet panašus į motiną, todėl ši jam buvo atsidavusi visa širdimi. Bet nebuvo už ką! Kartą tasai Juozapas, pralošęs paskutinius marškinius, nevirties pagautas sėkmingai nusiskandino savo paties dvare. Jaunesnysis, Antanas, baisiai, it nuodėmė, negražaus veido, bet kuo simpatiškausias žmogus – žiūrėdamas į veidrodį, gūžčiodavo pečiais ir pats sau sakydavo: „Tikras žydėlis“; taigi tas Antanas Goreckis, poetas, vedė Raffaello *Madona* – nuostabios, angeliškos išvaizdos panelę Eidziatavičiūtę ir 1831 metais emigravo į Paryžių. Ponia vaiskienės Goreckienės namai buvo vieni iš labiausiai gerbiamų Vilniuje. Jos namai buvo senoviški, ir nė puspadžio neverti anuometinių, jau pagal prancūzišką madą įrengtų ponų namų, – apie pastaruosius niekada plačiau nekalbėsiu, nes ir šiandien visur tokių pilna. Goreckienės namai išsiskyrė ypatingu ten atsilankančių žmonių mandagumu ir ypatingu moterų grožiu. Tie namai buvo pripildyti kažkokio ypatingo kontušinio aromato. Abu sūneliai buvo padoriai motiną apipešioję ir ne kartą ji buvo apmokėjusi jų skolas – vis dėlto moteriškė sugebėjo išsaugoti kelis šimtus tūkstančių grynų pinigų, kurių anuometiniame Vilniuje pakako net prabangiam gyvenimui.

Jos duktė Visogerdienė nebuvo graži. Tamsaus gymio ir liesa, ji netraukė akies, nors bjauri nebuvo. Bet buvo labai elegantiškų manierų, labai mandagi, miela, maloni, mokėjo prisitaikyti prie kiekvieno namiško nuotaikos, apsiskaičiusi, šviesaus proto, ypač maloniai priimama visuose Europos dvaruose. Ji buvo apdovanota šiuo tuo daugiau nei grožiu – maloniu būdu ir gerumu. Buvo turtingos sielos. Jos pačios, ne motinos, namuose jaunimas linksmindavosi labai tauriai, gražiai ir gerai, tikrai senoviškai; jos namai buvo savotiškas tiltas, tarytum jungiantis ir garbingai vienijantis senas ir naujas tradicijas. Jaunuolis laikė garbe būti ten priimtas. O tokių nebuvo daug. Pas ją buvo kalbama ir lenkiškai, ir prancūziškai, nedarant iš to jokios problemos, o pas ponią Goreckienę būtinai vyravo tik lenkų kalba – čia tas, kuris su damomis pradėdavo kalbėti prancūziškai, atsidurdavo juokdario vietoje. Ir nors visi, kurie ten lankėsi, ne vieną kalbą mokėjo, privalėjo taikytis prie senamadės matronos įnorio. Regis, ir motina, ir duktė buvo abi teisos, nes ir vienur, ir kitur puikiai praleisdavome laiką. Ir vieni, ir kiti namai buvo nuoširdžiai gerbiami ir mylimi. Tarp aukštuomenės jaunimo net paplito mada būtinai įsimylėti našlę Visogerdienę. *Volens nolens*, t. y. norom nenorom, reikėjo būtinai dėl to prisipažinti, dūsauti – priešingu atveju būsi pasiūstas ant keturių raidžių. O ji, garbinga ir miela moteriškė, nemylėjo nė vieno iš mūsų, pienburnių, visiškai nemokėjo koketuoti ir net neįtarė, kad taip ypatingai yra mūsų respektuojama. Ji savo savavališkos motinos buvo prievarta ištekinta, o kai tapo našle, tik vieną kartą buvo įsimylėjusi. Tasai vienintelis vyriškis, įkvėpęs jai tokią stiprią aistrą, už kurio, be jokios abejonės, ji ir turėjo ištekėti, buvo garsusis Kozetulskis, pulkininkas, riteris, mūsų ginklo ir kariuomenės garbė. Tas pats Kozetulskis, kuriam prie Somosieros ispanų kulka nukirto pusę skrybėlės plunksnų, ir šitaip jis vaizduojamas istorinių siužetų paveiksluose. O kai Kozetulskis Drezdene išsikraustė iš proto, vargšelė Visogerdienė užsisklendė savo širdies gedule ir tik 1829 metais, jau senatvėje, padarė klaidą: pamilo savo seserėną Liudviką Zambžickį, gražų kaip angelas vaikina, kuris netrukus emigravo į Prancūziją ir ten mirė džiova – popiežiui davus leidimą, ištekėjo už jo, nors buvo dvigubai vyresnė! O jis jau geriau puolė į sukilimų sūkurį, negu į jau senos, bent jau jam, moteriškės glėbį.

O jos motina, ponia vaiskienė Goreckienė, tada jau turėjo daugiau kaip šešiasdešimt metų. Juoda kaip anglis, išdžiūvusi kaip mumija. Buvo kalbama, kad kadaise buvusi graži ir guvi, bet tai jau turėjo būti labai seniai! Kai su ja susipažinau, ji suparaližuotomis kojomis nuolat gulėdavo lovoje arba, norėdama pajudėti, liepdavo vežti ją mechaniniu krėslu. Jos veidas buvo rūstus ir grėsmingas – toks grėsmingas, kad kai tėvas mane su ja supažindino ir kai aš į ją pažiūrėjau, man net blaudos ėmė virpėti. Bet ne visada velnias yra toks baisus, kaip yra vaizduojamas. Ji buvo garsi dar ir tuo, kad nuolat rašė – rašė laiškus visam pasauliui, bet niekada nepajėgdavo visų raidžių sulipinti į vieną žodį.

Net pasirašinėdama ji niekada neišvedžiodavo „Goreckienė“, o tiktai „Grkinė“ arba „Grckė“ ir t. t. Tiesa, dar blogiau darė ponia etmonienė Kosakovskienė, 1794 metais pakartojo etmono žmona. Kai laiške

pritrūkdavo vietos, toji per išsiblaškimą užbaigdavo jį ant stalo, net nesusimąščiusi, kad jo dalis, gal net pati svarbiausia, liko ant jos raudonmedžio staliuko. Tačiau ir Goreckienės laišakai buvo nepaprasti.

Mano tėvas pas ją jausdavosi kaip namuose. Buvo pasakojama, ir jau seniai, kad šis garsus ir nė vienai moteriai nemokėjęs atsispirti lovelasas, kadaise gana artimai su ja bendravo ir vieną kartą, persirengęs liokajumi, lydėjo jos karietą keliasdešimt mylių į Baltarusiją, iki pat Sebežo. Vėliau išsiskyrė, bet iki pat mirties jiedu buvo bičiuliai. Tačiau gali būti ir taip, kad tai – tik senų moteriškių plepalai.

Ponios vaiskienės namuose, kuriuose taip pat privalėjau lankytis, būtų buvę man labai nuobodu, nes ligota, sena bambeklė, irzli žvioglė lyg tyčia mėgo kortas, kuriomis aš niekada gyvenime nežaidžiau. Tačiau tuose namuose buvo ir tai, kas mane masino! Ten nuolatos gyvendavo kelios jaunos panelės, giminaitės arba rezidentės, pas kurias savo ruožtu atvažiuodavo paviešėti – iš pensijų arba iš miesto ar kaimo – kitos pagundos. Ten nuolatos lankydavosi panelė Hanaitė, panelė Vankavičiūtė – garsaus ir anksti mirusio tapytojo sesuo, panelė Dmachauskaitė, regis, panelė Bertjėvaitė. Visos jos buvo arba labai gražios, arba labai mielos. Kai tik toji moteriškė pradėdavo savo kambaryje lošti, mes tuoj puldavome joms mergintis! Tačiau mergintis kukliai, garbingai, dorai, t. y. dūsaudavome, alsuodavome, vartydavome akis! Ateinu kartą – durys į senosios kambarį uždarytos. Panelės sako: „Ponia vaiskienė šiandien labai blogai jaučiasi ir nieko nepriima“. Ir padaro rūgščias minas. „Maža bėda, – pamaniau, – jeigu jūs mane priėmėte“. Po ketvirčio valandos, mums šnekučiuojantis, moteriškė ėmė garsiai skambinti. Jos vaikaitė Vankavičiūtė nubėgo pas ją, o sugrįžusi pasakė: „Ponia vaiskienė Tamstą kviečia“. Einu. Duris, man įėjus, uždaro. Moteriškė šiek tiek pastenėjo, šiek tiek pasiskundė ir visai rimtai ėmė manęs prašyti, kad aš leisčiausi jos pabučiuojamas. Galas man! Bet ką reikėjo daryti? Tad sugriebė mane drebančiomis išdžiūvusiomis rankomis ir padoriai, karštai – kaip kad jai reikėjo – išbučiavo. Po to padėkojo, sakydama, kad jai pasidarė jau geriau, ir pridūrė: „Bet jau tu, Staseli, toks gražus, kad net man, senei, sunku susilaikyti“. Matyt, jai tikrai palengvėjo, nes netrukus, vos pasibaigus tai nelaimingai operacijai, įsakė savo duris iki galo plačiai atverti ir visą vakarą žaidė bostoną...

[III FRAGMENTAS]

Zanas, kurio biografija ir portretai jau daugiau kaip dvidešimt metų buvo platinami ir iki šiol pasklidę po visą Europą, buvo kilęs iš neturtingos Naugarduko bajorų šeimos. Keletą metų jis, kaip anuomet Vilniuje buvo priimta, prižiūrėjo ir mokė turtingesnius, bet už save jaunesnius studentus, kurių tėvai nenorėjo savo atžalų be priežiūros į tą ugnikalnį įmesti. Gerai buvo susipažinęs su visomis mokslo šakomis, bet nė vienoje iš jų neparodė genialumo. Vis dėlto pats unikaliausias, nepakartojamas genialumas slypėjo jo dvasioje, jame pačiame. Buvo negražaus, bet labai malonaus ir tikrai reikšmingo veido, juodų, mylinčių akių, aukštakaktis, ypač ties smilkiniais, todėl viršugalvyje jo šukuosenos forma priminė liežuvį; jo plaukai lyg kokio juodaodžio buvo tankūs ir juodi, garbanoti, bet ne juodaodžių vilnos; tamsaus gymio, kiek raupsuotas, nepaprastai maloniai besišypsantis, mokėjo gražiai ir ilgai be jokio pasirengimo viešai kalbėti, be to, jis buvo muzikantas ir dainininkas. Iš jo išvaizdos dvelkė angeliška ramybė, angeliškas pakantumas ir santūrumas. Švelnaus, saldaus temperamento. Nežinau, ar tas žmogus nors kartą gyvenime buvo tikrai supykęs. Regis, tai neįtikėtina. Jeigu anksčiau buvo sakoma, kad balandis neturi tulžies, vis dėlto buvo klystama, o jeigu taip būtų sakoma apie Zaną, tai tikrai būtų buvusi tiesa!

Kai visą Europą pagavo draugijų kūrimo manija, draugijų, kurios turėjo aukštesnius, ne amatininkiškus tikslus, kai atsirado būtinybė ir mūsų jaunimui grąžinti aukštesnius už meilės nuotykius tikslus, kai buvo imtasi vertinti mokslas, moralė ir tikras išsilavinimas, atsirado būtinybė išsirinkti tokį vadovą, kuris kiekvienam taptų atrama ir pagalbininku, vadovą, į kurį galėtų sėkmingai sudužti šėlstančios bangos, sudužti, o po to vėl ramiai sau banguoti. Tam tikslui buvo reikalingas švelnios širdies, bet užgrūdintos sielos žmogus, kuris vieninteliu čia galimu autoritetu, savo švelnumo, pakantumo, gerumo, jautrumo, pavyzdžio autoritetu pažabotų įsišėlusias, į visas puses išsiskleidusias aistras. Vieningai jaunimas buvo įsitikinęs, kad tinkamesnio už Zaną žmogaus tam reikalui nebuvo. Jis, kaip didysis spindulingųjų vadas, buvo vadinamas Arkispindulinguoju, o sutrumpintai – tiesiog Arkiu. Taigi šiuo labai įvairias ir juokingas asociacijas keliančiu vardu jis visur jaunimui ir buvo žinomas. Tardymo komisija ir vėl savo ruožtu jam prikišo nuodėmę dėl jo tikrosios pavardės panašumo į Zando pavardę, kuris ką tik Vokietijoje politiniais sumetimais buvo nužudęs garsųjį Kocebiu. Bet kuriuo atveju Zanas kuo garbingiausiai įvykdė savąjį pašaukimą ir pateisino į jį sudėtas viltis.

Man jau neteks smulkiai pasakoti apie tolesnį jo likimą, todėl pridursiu tik tiek, kad po daugelio tremties metų, iš pradžių iškentus labai žiaurius persekiojimus ir priespaudą, Zanui Vakarų Sibire pavyko

surasti daug aukso telkinių. Už tai jam pagaliau buvo dovanota laisvė ir, še tau, jis dar buvo paskirtas žemėlapių, planų bei kalnakasybos kabineto saugotoju Sankt Peterburge. Ir kaip tik tada, kai jau išsivadavo iš nuolatinėmis nelaimėmis jį varžančių saitų, bėdų, kurias spartietiškai dorai visada iškentėdavo, tada, kai pasijuto laisvas, tada neišlaikė – sprogo stiprus, bet nuolatinė negandų prislėgtas protas! Ir Zanas, Tomas Zanas – tas švelnumo, gėrio, meilės, vilties ir tikėjimo pavyzdys – išėjo iš proto! Du kartus sirgo šia baisia liga. Ir du kartus bičiulio ir dar jautresnės nei bičiulio rankos buvo ištrauktas iš tos baisios prarajos, o dabar nė nežinau, ar dar šiandien gyvas ir ką beveikia!..

[...]

Nesistebėk tuo, mano brangusis! Kai geriau pažinsi pasaulį, suprasi, kad taip ir turėjo būti. Kadaisė toks pat likimas turėjo ištikti ir garsiuosius etruskus, apie kuriuos šiandien težinome du ar tris žodžius – kai po ilgo, idealaus visuomeninio gyvenimo ir politinių jėgų vystymosi buvo sunaikinti ir su savo tautinės dvasios likučiais pavergti karingų, šiurkščių, ne tik kad nesusipažinusių, bet net neįtariančių, jog egzistuoja graikų mokslas, dar tik besistiebiančių aukštyn romėnų!

Jeigu tad būtų buvę daugiau mokslo ir šviesos, nepaisant visos šių godžių ir parsidavusių, iš pašaknių sugedusių penkių ar šešių žmonių intrigų, viskas būtų tuo ir pasibaigę, kaltinimai būtų sudužę prieš tų žmonių pateiktus faktus. Bet, matyt, toks jau buvo likimas.

Novosilcevas, Baikovas, Laurinavičius, Botvinka, Šlykovas ir kiti, supratę jog dramblis ima pelę gimdyti, griebėsi kito būdo. Iš pradžių mieste, o po to, žinoma, ir visoje Lietuvoje ėmė skelbti, kad kaip tik dabar jie atskleidė kuo baisiausią nusikaltimą, kad jau viską turi savo rankose! Po to tardydami, įžeidinėdami ir skriausdami, mušdami per veidą, kuo bjauriausiai burnodami jaunos, jautrius, prie tokio elgesio neįpratusius kalinius privertė pakeisti ankstesnę jų nuostatą. Ne vienas susierzino. Ne vienas vožė atgal į snukį. Naujas nusikaltimas! Naujas tyrimas, naujas teismas! Tada tyčia ėmė kalinius su kareivių sargyba – su užtaisytais šautuvais, su atkištais durtuvais – vedžioti po miestą į tardymo komisijos posėdžius. O juk anksčiau šito, nors ir turėdami daug baisesnių įtarimų, nedarė! Žmonės ėmė abejoti, ėmė kalbėti: „Aha, tai iš tiesų turėtų būti kažkas svarbaus!“ Tomas Zanas sėdėjo kalėjime surakintas. Keli kaltinamieji, negalėdami pakelti kasdienių sąmoningų kruvinų įžeidinėjimų, pavargę nuo ilgo kalėjimo, vienas po kito, paslapčiomis, nesulaukę jokios žmogiškos paguodos, iš nevilties mėgino nusižudyti. Naujas nusikaltimas, naujas įrodymas, kad čia turi būti kažkas baisaus, jeigu jau, nelaukdami bylos ir to nusikaltimo išaiškinimo, pasirenka mirtį! O tie niekšai savo ruožtu nuolat pūtė miglą, kad tas nusikaltimas – tai planas pasikėsinti į monarcho šeimą. Norėjo žmones pripratinti prie minties apie tokio nusikaltimo galimybę! O juk nuo amžių tokios mintys mums buvo svetimos!

Bet kam gi reikia visa tai smulkiai aprašinėti? Pakanka pateikti trumpą, bendrą tų reikalų vaizdą ir parodyti, kaip kartais gali atsirasti pretekstas ir kokį pavidalą gali įgyti tiesa, kai savo jėgas su visu bjaurumu sukaupia pyktis, baisi žmonių klaida ir bedieviškas valdininkų nepaisymas doros...

[...]

Atvirai kalbant, sunku tada buvo reikalauti, kad tą naująją poniją – Rusiją – kaip motiną ar kaip tėvą čia kas mylėtų; galbūt reikėjo atkreipti dėmesį ir į tas jaunas, karštas, ugnimi degančias, ugnikalnių lava šnypščiančias lenkų ir lietuvių galias, į tuos sprogmenis, kurie per ilgus triukšmingo abiejų tautų egzistavimo amžius įsisiurbė į kiekvieną nervą, į kiekvieną gyslą, į kiekvieną kaulų čiulpą ir sudarė šią savotišką žmonių rasę. Tarp žmonių, kurie dėl savo laimingos prigimties akiai vykdo kiekvieną įsakymą, ir žmonių, kuriems be paklusnumo, dar reikalingas ir mąstymas, yra didžiulis ir, tiesą sakant, baisus skirtumas. Kaip tik šis atspalvis ir skiria vieną nuo kitos tautos ir gentis. Jeigu panorėsi pakeisti dvasią, kuri per amžių amžius kokį nors kraują gaivino, visada tavo pastangos bus nesėkmingos, o dažnai ir nevaisingos! Grobikai, kariūnai, kurie ima savo globon ir žmones, ir žemę, ir orą, ir klimatą, ir nežinomas, žmonėms slaptai Dievo valia suteiktas įtakas, visada nors bent kiek turėtų į tai atsižvelgti...

[IV FRAGMENTAS]

[...]

Antanas Goreckis

Himnas Dievui prašant išsaugoti laisvę

[Eilės rašytos 1817 metais]

Gali pasaulį dešine galinga
Sugriauti mirksniu ir prikelti, Tėve,
Gali su meile ir vargšus apginti,
Tėvų Tu mūsų nemirtingas Dieve!
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O, Dieve, vieno prašom – laisvės norim.

Kitiems kalnai te auksą atiduoda,
Kiti tesiekia žemių kalavijais
Nuo krašto ligi krašto, turto godūs,
Tegeidžia visą jie valdyt žmoniją,
Mes tiktai meldžiam prie tavų altorių,
O, Dieve, vieno trokštam – laisvės norim.

Netekom laisvės mes tik mirksnį vieną,
Bet ašarų ir kraujo upės plaukia,
Jei ją visai atimtum iš vargdienių,
Kokia tada lemtis žiauri jų laukia?
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O Dieve, vieno prašom – laisvės norim.

Kūrėjau! Vienas tavo žodis kėlė,
Iš dulkių leidai mums patirti būtį.
Jei panorėsi, versk mus dulkėm vėlei,
Tik meldžiam: trokštam laisvos dulkės būti.
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O, Dieve, vieno prašom – laisvės norim.